

Seija Jalagin

Pelon ja toivon rajalla

Itäkarjalaisten pakolaisuus Suomesta Ruotsiin toisen maailmansodan jälkeen

Euroopassa lainehtiva julkinen keskustelu maahanmuutosta ja turvapaikanhakijoista haastaa historiantutkijoita asettamaan tämänhetkisen tilanteen laajempiin ajallisiin ja alueellisiin yhteyksiin.¹ Yksi näistä on pakolaisuuden hahmottaminen osana 1900-luvun pitkää kriisien historiaa, toinen on pakolaisuuden tarkasteleminen yksittäisten lähtömaiden ja vastaanottajamaiden kansallisia historioita laajemmasta näkökulmasta.² Samalla voidaan purkaa tutkimuksen metodologista nationalismia, joka näkee valtiot rajattuina tutkimuskohteina ja historian keskeisinä toimijoina. Eritoten pakolaiset, passittomat ja toisinaan myös vailla kansalaisuutta olevat liikkujat kyseenalaistavat (kansallis)valtion ainoana tarkastelukohteena. Ylirajaiset, ei-valtiovetoiset ilmiöt, kuten muuttoliike, haastavat puolestaan analysoimaan valtioiden vaikutusta ihmisten liikkuvuuteen ja toisaalta liikkujien vaikutusta valtioiden toimiin. Historioitsija Peter Gatrell onkin todennut, että aivan kuten ”valtiot tekevät pakolaisia, pakolaiset muokkaavat valtioita.”³

YK:n pakolaisjärjestö UNHCR:n mukaan pakkomuuttajien (*forcibly displaced people*) määrä on tällä hetkellä 70,8 miljoonaa; luku on korkein sitten toisen maailmansodan päättymisen ja kasvanut viime vuosina jatkuvasti. Joka kolmas näistä on *pakolainen* (*refugee*) eli oleskelee kotimaansa ulkopuolella ja on tehnyt itse päätöksen kotimaansa jättämisestä.⁴ Toisen maailmanso-

dan päättyessä pelkästään Euroopassa oli liikkeellä 60 miljoonaa ihmistä etsimässä omaisaa, entistä kotiaan tai uutta alkua. Se oli tuolloin lähes kolmasosa koko maailman pakolaisista. Laajasti ymmärrettynä pakolaisia oli kaikkiaan 175 miljoonaa (engl. *refugee / displaced person*).⁵ He olivat liikkeellä joko omasta tahdostaan tai pakkoisirrettyinä, kuten esimerkiksi Suomen siirtoväki: luovutetun Karjalan, Petsamon, Sallan, Kuusamon ja Porkkalan yhteensä 420 000 asukasta.

Pakolaisuuden historiaa voi lähestyä monesta näkökulmasta. Kansainvälisen pakolaisjärjestö IRO:n (*International Refugee Organisation*) edustaja John Stoessinger huomautti jo 1950-luvulla, että pakolaiset ovat aina olleet yhteiskunnan ”suvaitsemattomuuden mittari”⁶ Gatrell puolestaan varoittaa olettamasta kaikkien pakolaisten kokemuksia samankaltaisiksi tai keskittymästä tutkimuksessa pelkästään pakolaisiin. Yhtä tärkeää on tutkia, miten pakolaisia on määritelty, luokiteltu, vastaanotettu, torjuttu ja esitetty sekä valtioiden sisällä että niiden välisillä toimenpiteillä. Kuten Matthew Frank ja Jessica Reinisch huomauttavat, yksittäisiä pakolaiskriisejä on tutkittu runsaasti, mutta kansallisvaltioiden reaktiot kriiseihin ovat jääneet vähemmälle. He peräänkuuluttavat erityisesti kansallisen ja kansainvälisen tason yhteyksien tutkimusta.⁷

Nykyinen kansainvälinen pakolaisregiimi, joka perustuu valtioiden välisiin normeihin ja

1. Esim. Peter Gatrell, *The Making of the Modern Refugee*. Oxford University Press 2013, ix; Matthew Frank & Jessica Reinisch, *Refugees and the Nation-State in Europe, 1919–59*. *Journal of Contemporary History* 49 (2014), 478.

2. Metodologisesta nationalismista, ks. Anna Amelina, Thomas Faist, Nina Glick Schiller & Devrimsel D. Nergiz, *Methodological Predicaments of Cross-Border Studies*. Teoksessa Anna Amelina et al. (toim.) *Beyond Methodological Nationalism. Research Methodologies for Cross-Border Studies*. Routledge 2012, 2–3.

3. Peter Gatrell, *Refugees. What’s Wrong with History?* *Journal of Refugee Studies* 2:3 (2016), 174–175.

4. Kesäkuussa 2019 lähes 71 miljoonasta pakkomuuttajasta 41,3 miljoonaa (58 %) oli maansisäisiä pakolaisia. Figures at a glance. UNHCR website: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (2.7.2019).

5. Gatrell 2013, 2–3; Mikko Uola, *Unelma kommunistisesta Suomesta 1944–1953*. Minerva Kustannus 2013, 193.

6. Frank & Reinisch 2014, 477.

7. Frank & Reinisch 2014, 479.

sopimuksiin, kehittyi toisen maailmansodan seurauksena. Vuonna 1950 perustettiin YK:n pakolaisapujärjestö (UNHCR, United Nations High Commissioner for Refugees), jonka tehtäväksi annettiin sittemmin valvoa pakolaisten kohtelua säätelevän sopimuksen (1951) noudattamista.⁸ Sopimuksen myötä syntyi myös kansainvälinen määritelmä: Pakolainen on henkilö, jolla on aihetta ”pelätä vainoa rodun, uskonnon, kansallisuuden, tiettyyn sosiaaliryhmään kuulumisen tai poliittisen mielipiteen takia ja joka sen vuoksi on kotimaansa ulkopuolella.”⁹ Määritelmä korostaa yksilöä ja hänen kokemustaan, vaikka pakolaisuudessa on usein kyse suuremman ihmisjoukon siirtymisestä pois esimerkiksi konfliktin, väkivallan tai muuten sietämättömien elinolosuhteiden keskeltä.

Viime vuosina yksi keskustelun kestoaiheista ovat olleet maahanmuuttajat, erityisesti vuoden 2015 turvapaikanhakijat Syyrian, Afganistanin ja Irakin konfliktialueilta sekä Eurooppaan Välimeren kautta pyrkivät pakkomuuttajat. Osa vuoden 2015 tulijoista kulki Ruotsin pohjoiseen ja edelleen Suomeen Tornion kautta, jonne pystytettiin poliisin järjestelykeskus rekisteröimään ja ohjaamaan heitä eteenpäin. Joulukuun 2015 alkuun mennessä Suomeen oli tullut 30 000 turvapaikanhakijaa.¹⁰ Vuoden 2016 puolella uutiskuvii ilmestyivät rajan tuntumaan jätetyt polkupyörät ja itäautot, kun turvapaikanhakijoita alkoi saa-

pua Venäjältä Itä-Lappiin ja Pohjois-Norjaan.¹¹ Sittemmin käynnistyi hylättyjen turvapaikkapäätösten saaneiden palautus ja julkisuudessa on keskusteltu viranomaistoiminnan ammattitaitoisuudesta, palautusten perusteluista ja paperittomana Suomeen jäävien tilanteesta.

Miten tutkia salaa paenneita

Toisen maailmansodan jälkimelkskeissä Suomen länsirajalla kuljettiin toiseen suuntaan, laittomasti ja salaa. Neuvostoliittoon palautusta pelänneet inkeriläiset, baltit ja muut neuvostokansalaiset sekä heimosoturit pyrkivät turvaan länteen.¹² Pohjanlahden rannikon talolliset ja kalastajat harjoittivat tuottoisaa, pimeää liiketoimintaa pakolaisten hädällä.¹³ Venematkat meren poikki länteen saattoivat olla myös vaarallisia.

Tässä artikkelissa käsittelen pakolaisryhmää, joka oli saapunut ja asettunut Suomeen pääosin jo Venäjän vallankumouksen jälkeen ja josta osa päätti toisen maailmansodan jälkeisinä levottomina vuosina jättää Suomen ja pyrkiä länteen, käytännössä Ruotsiin. Vuosina 1921–1922 noin 11 200 itäkarjalaista oli paennut Suomeen bolševikkeja vastaan tehdyn epäonnistuneen kansannousun jälkeen. He muodostivat noin kolmasosan kaikkiaan lähes 35 000 Venäjältä tulleesta ja Suomeen jääneestä pakolaisesta vuosina 1917–1922.¹⁴ Suurin osa pakolaisista jatkoi eteenpäin, varakkaimmat yleensä Manner-Eurooppaan. Itä-

8. Kansainvälinen pakolaishallinta alkoi muotoutua jo Kansainliitossa, kun mm. Venäjän vallankumouksen pakolaisia oli Euroopassa satojatuhansia. Gatrell 2013, 6, 284.
9. Määritelmä alkukielellä: "As a result of events occurring before 1 January 1951 and owing to wellfounded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it." Text of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees. Teoksessa *Convention and protocol relating to the status of refugees*, <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html> (30.11.2020).
10. Turvapaikka-asioiden viikkotilastot 16.11.2015–1.1.2017, <https://migri.fi/vanhat-tilastot> (7.12.2020).
11. Ks. esim. Norjalaistutkijat: Itärajan pakolaiset eivät olleet Venäjän juoni. *YLE Uutiset* 30.8.2016, <https://yle.fi/uutiset/3-9128359> (7.12.2020).
12. Suomesta länteen, ennen muuta Ruotsiin lähti myös ideologisia pakolaisia, ss-värväreitä ja -vapaaehtoisia, ns. vanhan Valpon miehiä sekä upseereita ja asekatkentaan osallistuneita. Ks. tarkemmin Uola 2013, 202–276.
13. Tomi Mertanen, *Vahvemman valvonnassa. Valtiollisen poliisin toiminta neuvostokansalaisten palauttamiseksi Neuvostoliittoon vuosina 1944–1948*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Historian laitos, Jyväskylän yliopisto 2000, 24–25; Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*, Otava 1989, 314–316; Uola 2013, 200, 276.
14. Itä-Karjala on Tarton rauhansopimuksen 1920 mukaisen rajantakainen osa, joka tunnetaan myös nimellä Venäjän Karjala. Alue vastaa jokseenkin tarkasti nykyistä Karjalan tasavaltaa, lukuun ottamatta toisen maailmansodan jälkeen siihen liitettyjä osia Suomen Karjalasta. Itä-Karjala on historiallisesti jaettu kahteen alueeseen: pohjoisempaan Vienan Karjalaan ja eteläisempään Aunuksen Karjalaan. Suurin osa Suomeen 1921–22 saapuneista pakolaisista oli kotoisin pohjoisista pitäjistä. Toivo Nygård, *Itä-Karjalan pakolaiset 1917–1922*. Jyväskylän yliopisto 1980, 74–80. Alueen asukkaita kutsutaan Suomessa vakiintuneesti itäkarjalaisiksi (toisinaan myös vienan- tai aunuksenkarjalaisiksi), koska heidän kotiseutunsa Venäjän Karjalassa oli Suomesta katsottuna idässä. Itä-Karjala samoin kuin kansallisromanttinen Vienan-Karjala ovat vain Suomessa käytettyjä nimityksiä.

karjalaisista 4 200 palasi jo vuonna 1922 kotiseudulle; seuraavina vuosina palaajia oli vähemmän.¹⁵ Kaikkiaan 5 000–6 000 heimopakolaista jäi Suomeen. Lisäksi jatkosodan loppuvaiheessa vetäytyvien suomalaisjoukkojen mukana maahan tuli Itä-Karjalasta noin 2 800 ulkomaalaista, joista suurin osa (2 200) oli suomensukuisia.¹⁶

Ruotsiin toisen maailmansodan jälkeisinä vuosina siirtyneiden itäkarjalaisten lukumäärästä on esitetty vain arvioita, koska lähtö tapahtui poikkeuksetta salaa eikä lähteneitä voitu rekisteröidä keskitetysti. Pekka Nevalainen on arvioinut noin tuhannen itäkarjalaisen siirtyneen sodan jälkeen Ruotsiin, Mikko Uola puolestaan toteaa poliittisten pakolaisten määräksi ”vähintäänkin useita satoja tai todennäköisemmin tuhansia”.¹⁷ Samaan aikaan inkeriläisiä pakeni Ruotsiin yli 4 000.¹⁸

Tässä artikkelissa selvitän, millainen ryhmä Ruotsiin siirtyneet itäkarjalaiset olivat ja mitkä tekijät johtivat turvapaikan hakuun Ruotsista. Lähtivätkö itäkarjalaiset yksin vai perheittäin, millainen oli lähtijöiden ikäjakauma, sosiaalinen ja ammatillinen tausta sekä kansalaisuustilanne? Miksi Suomesta lähdettiin ja miksi siirryttiin juuri Ruotsiin?¹⁹ Itäkarjalaiseksi lähtijäksi määritellään tässä henkilö, joka oli joko syntynyt Itä-Karjalassa tai oli syntynyt Suomessa itäkarjalaisille vanhemmille, tai jonka toinen vanhempi oli itäkarjalainen, tai joka oli itäkarjalaisen ei-itäkarjalainen puoliso (esimerkiksi suomalainen).

Tutkimuskohteena on paikallinen, mutta määrällisesti merkittävä otos lähtijöistä: Kemin

ja Oulun seudulta viimeistään vuonna 1948 Ruotsiin siirtyneet itäkarjalaiset. Sahateollisuuden ansiosta näillä alueilla asui ja työskenteli runsaasti Itä-Karjalan pakolaisia, ja etenkin Kemistä muodostui vuosina 1944–1948 yksi salaa Ruotsiin siirtyneiden itäkarjalaisten keskeisistä etappipaikoista.²⁰ Merireitti valtakunnan rajan yli oli siellä verrattain lyhyt, niin kuin oli pohjoisempikin reitti Tornionjoen poikki. Pohjanlahden ylitykseen veneellä verrattuna matka pohjoisessa oli myös turvallisempi. Osa tullimiehistä, rajavartijoista ja poliiseista katsoi menoa läpi sormien Valtiollisen poliisin (Valpo) määräyksistä huolimatta.²¹

Ruotsiin lähteneiden kokonaismäärää on käytännössä mahdoton selvittää. Ilman virallista muuttoilmoitusta itäkarjalaisia ei voitu poistaa ortodoksisen pakolaisseurakunnan rekisteristä.²² Heillä ei myöskään ollut matkustuslupia tai ulkomaanpasseja, mikä muistuttaa monen nykyisen turvapaikanhakijan tilannetta. Laiton lähtö teki heistä käytännössä statukseltaan pakolaisia.²³ Sen sijaan henkikirjoihin tehtiin jossain vaiheessa merkintä Ruotsiin siirtymisestä. Vuosien 1944–1950 henkikirjojen läpikäyminen nimi nimeltä olisi kuitenkin mahdoton urakka.²⁴ Tässä on päädytty otantaan vuoden 1949 henkikirjoista, joihin merkityt muutot olivat tapahtuneet joko edellisenä vuonna tai sitä aikaisemmin. Lisäksi luvaton siirtyminen länteen hiipui vuoden 1948 jälkeen.²⁵ Henkikirjoihin asukkaat merkittiin tammikuun 1. päivän tilanteen mukaan alueittain, kiinteistöittäin ja perheittäin.²⁶ Jokaisesta kirjattiin ylös sukunimi ja etunimi, mahdolliset aiem-

15. Nevalainen 1999, 52–53.

16. Antero Leitzinger, *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1917*. East-West Books 2008a, 207.

17. Pekka Nevalainen, *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*. SKS 1999, 291; Uola 2013, 202.

Uolan väljässä arvioissa ovat mukana kaikki muutkin v. 1944 jälkeen länteen pyrkinneet ryhmät.

18. Nevalainen 1989, 318.

19. Itäkarjalaisten kokemuksia pakenemisesta ja Ruotsiin asettumisesta olen tutkinut toisaalla: Seija Jalagin, *Nimble Nationalism. Transgenerational Experiences of East Karelian Refugees in Finland and Sweden*. Teoksessa Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. Palgrave 2021, tulossa.

20. Inkeriläisten keskeinen lähtöalue taas oli Etelä- ja Länsi-Suomi, missä heitä oleskeli eniten. Mertanen 2000, 38, 72. Inkeriläisistä tarkemmin, ks. Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Otava 1990, 115–120.

21. Mertanen 2000, 29–33.

22. Kirkonkirjat ovat osa 'Karjalan pakolaisten kirkollisten asiain hoitajan arkistoa' Kansallisarkistossa.

23. Uola 2013, 195.

24. Henkikirjoja ei ole digitoitu, eikä niitä saa kopioida tai valokuvata. Tiedot tämän artikkelin henkilötietoihin on poimittu Kansallisarkiston Oulun toimipaikassa säilytettävistä Kemin kihlakunnan Kemin kaupungin ja Oulun kihlakunnan, Haukiputaan kunnan henkikirjoista.

25. Nevalainen 1989, 317.

26. Henkikirjat olivat alun perin veronkantoon tarkoitettuja luetteloita. Vuoden 1924 jälkeen henkirahaa ei enää kannettu, mutta henkikirjoja pidettiin väestö- ja kiinteistötietotarkoituksiin. <http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Henkikirjat#Henkikirjat> (2.12.2020).

mat sukunimet, ammatti, syntymäaika, monista myös syntymäpaikka, kansalaisuus (muodossa ”Suomen alamainen” / ”ulkomaan alamainen”; joskus maakin on mainittu), sekä mahdollinen poismuuttotieto.²⁷ Tästä sarakkeesta löytyvät punakynällä tehdyt merkinnät muun muassa Ruotsiin lähdöstä.

Otanta on tehty heimopakolaisten suurimmista yhteisöistä Perämerenkaaren sahayhdyskunnista. Kemian seudun puunjalostusteollisuudessa sai 1930-luvulla elantonsa noin tuhat heimopakolaista: 450 Veitsiluodossa, 250 Karihaarassa ja 150 Laitakarissa.²⁸ Veitsiluodon Sahalla (vuodesta 1932 Veitsiluoto Oy) sekä Karihaarassa ja Laitakarissa Ab Kemi Oy:llä työskennelleet ja asuneet itäkarjalaiset perheineen löytyvät Kemian kaupungin henkikirjoista. Lisäksi otanta sisältää Rauma-Raaha Oy:n Martinnien ja Oulu Oy:n Pateniemen sahayhdyskuntien itäkarjalaiset, jotka löytyvät Oulun kihlakunnan henkikirjoista. Seuloim asukkaat nimi nimeltä ja laskin lisäksi Kemiin jääneet itäkarjalaiset suku-

■ Kuva 1. Kemian itäkarjalaisnuoria konfirmaation jälkeen 1940-luvulla. Pakolaisten sielunhoidosta vastasivat ortodoksisen pakolaisseurakunnan matkapapit, jotka olivat itsekin Itä-Karjalan pakolaisia. Ortodoksisuuden avulla rakentui yksi vahvimmista siteistä karjalaisiin perinteisiin. Kuva: Kopio artikkelin kirjoittajan hallussa.

puolen ja kansalaisuuden mukaan selvittääkseni, miten kansalaisuus vaikutti lähtöpäätöksiin.

Olen selvittänyt itäkarjalaisten (ja muiden Suomesta Ruotsiin salaa saapuneiden) lukumäärää myös Ruotsin maahanmuuttoviranomaisen (*Statens utlänningskommission*) arkistosta. Tulijat on arkistoitu lähtömaan mukaan, mutta nimiluetelot hävitettiin arkiston uudelleen järjestelyssä 1970-luvulla. Henkilöaktiin sisältyvät maahan-tulo sekä oleskelu- ja työluvut ja muut mahdolliset dokumentit on talletettu, mutta tutkijan on tiedettävä etsimiensä henkilöiden nimet. Olen tutkinut etupäässä Kemistä Ruotsiin viimeistään vuonna 1948 menneiden 75 itäkarjalaisen aktit.²⁹

27. Suomessa omaksuttiin toisen maailmansodan jälkeen käytäntö, jonka mukaan ennen v. 1923 Venäjältä tulleet katsottiin ”entisen Venäjän alamaisiksi” ja v. 1923–1938 tulleet kansalaisuudettomiksi. Tämä johtui siitä, että Neuvostoliitto ei ”pyynnöistä huolimatta” ottanut kantaa kansalaisuusosoikeuksiaan koskeviin kysymyksiin. Leitzinger 2008a, 210.

28. Puunjalostusyritykset sijaitsivat Kemian ja Kemian maalaiskunnan vuoden 1930 aluevaihdosten jälkeen kaikki maalaiskunnan puolella. Reija Satokangas, *Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain. Kemijokisuun agrariiyhteisön murros 1960–1938*. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys 2004, 345; Nevalainen 1999, 140–142.

29. Aktit poimitaan käsin ja niitä toimitetaan päivässä 10–15. Centralregister över utlänningar: Finländska medborgare (1942–1954), Statens Utlänningskommissions arkiv (SUKA), Riksarkivet (RA), Stockholm. Akteista voi tutkia mm. pako-

Itäkarjalaisten Ruotsiin paon syitä selvittää lisäksi muistitietoaineiston avulla. Veikko Jyrinoja (s. 1927) kuvaa julkaisemattomissa muistelmissaan (1993–1994) perheensä lähtöä Ruotsiin vuonna 1948. Jatkosodan loppuvaiheessa Suomeen tulleen ja vuonna 1948 Ruotsiin paenneen perheensä vaiheita on kuvannut lyhyessä artikkelissa Elmer Sillanpää (2003)³⁰. Vuonna 2016 haastattelin Ruotsissa kolmea itäkarjalaistaustaista henkilöä ja tein kaksi puhelinhaastattelua. Heistä jokainen oli paennut Suomesta perheidensä mukana vuosina 1947–1948 ja ollut paon aikaan 15–21-vuotias. Haastatteluhetkellä he olivat yli 80-vuotiaita. Tässä artikkelissa haastateltavat on pseudonymisoitu.³¹

Metodisesti kyse on tapaustutkimuksesta, koska kohteeksi on valittu yksi paikkakunta ja muuttoa valottava yhden vuoden väestötietoaineisto. Tapaustutkimuksen avulla ei saada tietoa lähtöjen koko määrästä, mutta otoksen avulla voi analysoida laajemman pakolaisryhmän motiiveja ja profiilia, semminkin kun tiedämme että yli 80 % heimopakolaisista sai elantonsa ruumiillisen työn tekijöinä.³² Kvantitatiivisen otoksen perusteella voidaan siis tehdä päätelmiä myös laajemmasta lähtijöiden joukosta. Kemistä lähteneiden itäkarjalaisten Ruotsiin lähdön tarkastelu täyttää useampia tapaustutkimukselle tyypillisiä tapausten valintakriteereitä.³³ Se on ensinnäkin mahdollisimman tyypillinen, koska itäkarjalaisia asui nimenomaan teollisuuspaikkakunnilla, etenkin Pohjois-Suomen sahayhdyskunnissa. Kyseessä on myös paljastava tapaus, koska henkikirjojen tiedot lähtijöistä piirtävät tarkan profiilin henki-

lön iästä, sukupuolesta, perhetilanteesta, kansallisuudesta sekä sosiaalisesta statuksesta. Varsinkin Kemi on myös esimerkillinen tapaus, koska siellä oli yksi suurimmista itäkarjalaisyhteisöistä sotien välisen ajan Suomessa. Tapaustutkimukselle luonteenomaisesti sen selitysvaima edellyttää tarkastelun kohteen kontekstualisointia (historialliseen) aikaan, paikkaan, poliittiseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen ympäristöönsä ja tilanteeseen.³⁴ Tässä tapauksessa on kyse itäkarjalaisten elinpiirin hahmottamisesta teollisuusyhteisössä, minkä avulla on mahdollista punnita sekä tapauksen erityisyyttä että yleisiä piirteitä.

Karjalaisia käsittelevä tutkimus

Suomessa tehty itäkarjalaisia käsittelevä tutkimus voidaan nähdä osana laajempaa karjalaistutkimusta, vaikka erilaiset 'Karjalat' ja karjalaisryhmät eivät tutkimuksessa yleensä sekoitukaan. Suomen karjalaisten 1900-luvun historiaa on tutkittu runsaasti toisen maailmansodan aluemenetysten, evakkouden ja uudelleen asuttamisen näkökulmasta. Valtiollisen ja poliittisen näkökulman ohella tutkimuskohteeksi ovat nousseet karjalaisten ja muiden menetettyjen alueiden asukkaiden kokemukset ja identiteettikysymykset.³⁵ Tuorein näistä on kokoomateos *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani: Kirjoituksia Karjalan menetyksestä, muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä* (2018), joka haastaa perinteisen valtiollisen historian näkemystä uudelleen asuttamisen ja sodasta selviytymisen ongelmatomuudesta.³⁶

laisten toimintaa viranomaisten kanssa sekä Ruotsin maahanmuuttopolitiikan toimeenpanoa. Ks. myös Cecilia Notini Burch, *A Cold War Pursuit. Soviet Refugees in Sweden, 1945–54*. Santérus Academic Press 2014, 58–59.

30. Elmer Sillanpää, Sillanpään perheen kolme pakomatkaa. Pitkä tie Vuokkiniemestä Suomen kautta Ruotsin Boråsiin. *Karjalan Heimo* 7–8/2003, 111–113.
31. Jäljitin haastateltavia henkikirjoista tekemäni nimiluettelon sekä itäkarjalaisten Boråsissa toimineen Kalevan Kansa Kerhon jäsenluetteloiden avulla. Kerhon arkisto (1948–1998) sisältyy Karjalan Sivistysseuran arkistoon Suomen Kansallisarkistossa. Tekemäni puolistrukturoidut teemahaastattelut olivat 1–1,5 tunnin pituisia. Itäkarjalaisia Ruotsissa on haastatellut myös Katja Hyry vuonna 1995. Hänen kuusi haastateltavaansa kertoivat myös lähdön syistä ja kotoutumisesta Ruotsiin. Katja Hyry, *Meistä jäi taas jälki. Miten Vienan pakolaiset etsivät paikkaansa, kertoivat kokemastaan ja tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa*. Lapin yliopistokustannus 2011, 46, 105–108.
32. Nevalainen 1999, 144.
33. Hanna Vilkkä, Maria Saarela & Jari Eskola, Riittääkö yksi? Tapaustutkimus kuvaajana ja selittäjänä. Teoksessa Raine Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin. 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle*. PS-Kustannus 2018 (e-kirja), alaluku Mihin tapauksella tai tapauksilla pystyy vastaamaan?
34. Vilkkä, Saarela & Eskola 2018 (e-kirja), alaluku Miten aineisto analysoidaan?
35. Perinteisten maakuntahistorioiden lisäksi tuoreita erikoistutkimuksia ja kokoomateoksia, joissa korostuu mm. Karjalan muistaminen ja kansallinen merkitys ovat esim. Outi Fingerroos, Jaana Loipponen & Kari Alenius (toim.) *Nykytulkintojen Karjala* (Jyväskylän yliopisto 2007); Outi Fingerroos, *Karjala utopiana* (Jyväskylän yliopisto 2010); Anneli Sarhimaa, *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa* (SKS 2017); Pekka Suutari (toim.) *Karjala-kuvaa rakentamassa* (SKS 2013).

Itä-Karjalan pakolaisuuden taustoja ja pakolaisten vaiheita Suomessa ovat käsitelleet Toivo Nygård peruskuvaa hahmottavassa teoksessaan *Itä-Karjalan pakolaiset Suomessa 1917–1922* (1980) ja Pekka Nevalainen teoksissaan *Viskoi kuin luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939* (1999) ja *Karjalan kansaa valistamassa: Itä-Karjalan pakolaiset opinteillä Suomessa* (2006). Nevalainen on tutkinut myös inkeriläisten toisen maailmansodan vaiheita Suomessa, mikä liittyy läheisesti tämän artikkelin teemaan.³⁷ Lisäksi Katja Hyryn väitöskirja käsittelee lyhyesti Ruotsiin paenneita itäkarjalaisia.³⁸

Siinä, missä pakolaisista Suomessa ja myös suomalaisten siirtolaisuudesta on kirjoitettu verrattain runsaasti, poliittista pakolaisuutta Suomesta on tutkittu niukalti. Asekatkijöitä ja heimosotureita sekä punaisten pakoa Neuvosto-Venäjälle on tosin selvitetty useissa erikoistutkimuksissa.³⁹ Aiempaan tutkimukseen perustuva tiivis kokonaisuus on Lassi Saressalon *Pois Suomesta: Suomesta paenneita, karkotettuja, väkisin vietyjä, laittomasti lähteneitä* (2010). Siinä nostetaan esiin Ruotsin vallan ajalta aina kylmän sodan kauteen saakka niin yksittäisiä henkilöitä kuin erityisryhmiäkin, kuten vaikkapa transit-pakolaiset, juutalaiset, sotilaskarkurit, sotavangit, ja lapset.

Seuraavaksi selvitän itäkarjalaisten asemaa Suomessa 1920–1940-luvuilla. Sen jälkeen esitän kvantitatiivisen analyysin Ruotsiin lähteneistä ja tarkastelen lähdön syitä. Lopuksi pohdin pakolaisten toimintamahdollisuuksia ja asemaa kansalaisuuden ja viranomaiskontrollin leikkauskohdassa.

Perheet liikkeellä

Vastaisenäistyneen Suomen pakolaispolitiikka oli sekä epämääräistä että suhteellisen suvaitsevaa, kuten 1920-luvun Euroopassa yleisestikin⁴⁰. Turvapaikan myöntämisen katsottiin olevan ”kunniallinen teko pieneltä valtiolta”,⁴¹ Ulkomaalaisiin sovellettiin Suomessa samaa periaatetta kuin omiin kansalaisiin: jokaisen kynnelle kykenevän piti elättää itsensä. Yhteiskunta auttoi pakolaiset alkuun: ruokaa, vaatteita, tarvittaessa majoitusta ja terveydenhuoltoa sekä lasten koulunkäyntiä järjestettiin. Valtio otti kontolleen ne, jotka eivät kyenneet huolehtimaan itsestään. Valtion Pakolaisavustuskeskus (per. 1922) koordinoi sekä yksityistä apua että valtion rahoittamaa pakolaishuoltoa, kuten pakolaiskeskuksia Kyminlinnassa ja Oulussa.⁴²

Inkeriläisiä asui runsaasti Viipurin läänissä ja Aunuksen pakolaisia Raja-Karjalassa, kun taas vienankarjalaisista suurin osa jäi Pohjois-Suomeen. Teollisuustaaajamissa toimeentulo oli vakaata, mutta ryssäksi haukkumista ja syrjintää esiintyi niissä runsaammin. Oma yhteisö helpotti kotoutumista ja oman kulttuurisen taustan vaalimista, vaikka samalla talonpoikaisista heimopakolaisista tulikin palkkatyöläisiä. Elämänmuutos oli monella tavalla perusteellinen.⁴³

Venäjältä paenneista tuli Neuvostohallituksen vuosina 1921–1931 säättämällä laeilla ja asetuksilla kansalaisoikeudettomia, niin sanotulla Nansenin passilla olevia.⁴⁴ Ulkomaalaiset saattoivat Suomessa vain haaveilla poliittisista oikeuksista ja työlupa piti uusia määrävuosien välein. Kansalaisuuden saaminen ei ollut helppoa, vaikka systeemi edusti tiukkuudeltaan kansainvälistä

36. Toim. Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (Siirtolaisuusinstituutti 2018).

37. Nevalainen 1989.

38. Hyry 2011, 46, 105–108.

39. Esim. Matti Lukkari, *Asekatkenta*. Otava 1992; Timo Kallioniemi, *Prikaati K. Heimosoturit jatkosodassa*. Pohjoinen 1992; Pentti Syrjä, *Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941–44*. WSOY 1991; Uola 2013, 260–272. Punapakolaisista on kirjoittanut mm. Eila Lahti-Argutina teoksessaan *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti 2001.

40. 1920-luvun kansainvälisestä optimismista pakolaiskriisin ratkaisuun ja 1930-luvun kyynisyydestä, ks. Frank & Reinisch 2014, 481–482.

41. Turvapaikka myönnettiin, jos myönnettiin, mutta se ei perustunut kansallisiin tai kansainvälisiin sopimuksiin. Ulkomaalaisasetukset 1919, 1924 ja 1926 säätelivät puolestaan ulkomaalaisten oleskelua Suomessa. Nevalainen 1999, 74–75; Antero Leitzinger, *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*. East-West Books 2008b, 64–65.

42. Esim. Nevalainen 1999.

43. Maanomistaminen ei ollut sotienvälisen ajan Suomessa ulkomaalaisille sallittua. Nevalainen 1999, 111–126, 140–143.

44. Nevalainen 1999, 89. Nansenin passi sai nimensä norjalaisen tutkimusmatkailija Fridtjof Nansenin mukaan; hän johti Kansainliiton alaista pakolaiskomissiota Istanbulissa. Venäjän läntisissä naapurimaissa oli vähintään miljoona vallankumousta ja sisällissotaa Venäjältä paennutta. Claudena M. Skran, *Refugees in Inter-War Europe. The Emergence of a Regime*. Clarendon Press 1995, 32–37, 74–75.

Taulukko 1. Kemistä v. 1948 Ruotsiin lähteneet itäkarjalaiset ja heidän perheenjäsenensä sukupuolen ja ikäryhmän (aikuiset ja alle 15-vuotiaat) mukaan.

Miehiä	Naisia	alle 15-v.	Yhteensä
94 (34 %)	99 (36 %)	86 (31 %)	278

Lähde: Kemin kihlakunnan henkikirja, 1949. Kemin kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

keskitasoa. Suurin este oli huono toimeentulo.⁴⁵ Vuosina 1918–1943 Suomen kansalaisuuden sai 2 195 itäkarjalaista.⁴⁶ Vuoden 1941 ulkomaalaislaki vaikutti erityisesti alaikäisiin: Sen nojalla ulkomaalaisten Suomessa syntyneet lapset saivat Suomen kansalaisuuden.⁴⁷ Valtaosa heimopakolaisista olikin vielä maailmansodan loppuvaiheessa vailla kansalaisuutta.

Syksyllä 1944 solmitun välirauhansopimuksen nojalla Suomi sitoutui palauttamaan kotimaihinsa neuvosto- ja liittolaisvangit sekä Neuvostoliiton ja liittoutuneiden kansakuntien kansalaiset, jotka oli internoitu ja tuotu väkisin Suomeen.⁴⁸ Yhdessä lopullisen rauhansopimuksen (1947)⁴⁹ kanssa tämä merkitsi yli 55 000 inkeriläisen ja usean tuhannen Suomeen siirtyneen baltin palauttamista Neuvostoliittoon. Monet pakenivat Ruotsiin ja samaa yrittivät niin sanotut heimosoturit, pääasiassa Suomen sukukansoihin kuuluneet neuvostoliittolaiset (mm. sotavangit), jotka olivat taistelleet Suomen armeijassa. Vuoden 1947 loppuun mennessä Suomesta lähti tai Suomi luovutti lähes 60 000 siviiliä.⁵⁰ Vaikka Neuvostoliiton valvontakomission ja kommunistiministerien luoma pelon ilmapiiri hellitti jo vuonna 1947, tutkijat katsovat ”vaaran vuosien” päättyneen vasta kesällä 1948, kun kommunis-

tit kärsivät tappion eduskuntavaaleissa.⁵¹ Kuten tässä artikkelissa tutkittu tapaus osoittaa, ainakin heimopakolaisten pelot palautuksesta Neuvostoliittoon jatkuivat vielä pitkälle vuoteen 1948, mutta muitakin syitä Ruotsiin pakenemiseen voidaan löytää. Suomen ja Neuvostoliiton väliset YYA-sopimusneuvottelut keväällä 1948 kiihdyttivät pakenemista Ruotsiin.⁵²

Vuoden 1949 henkikirjan perusteella Kemistä oli lähtenyt edeltävänä vuonna Ruotsiin yhteensä 278 itäkarjalaista ja heidän perheenjäsentään (Taulukko 1).⁵³ Kaksi kolmasosaa lähteneistä oli aikuisia (yli 15-vuotiaita⁵⁴), naisia oli joukossa hieman enemmän kuin miehiä. Vanhin Ruotsiin muuttanut oli yli 85-vuotias (synt. 1862), ja myös hänen seitsemän vuotta nuorempi puolisonsa lähti Ruotsiin. Nuorimmat lähtijät olivat pikkulapsia.

Yhden vuoden tilaston perusteella voi päätellä, että suurin osa lähtijöistä oli perheitä, joissa oli alle 15-vuotiaita lapsia (Taulukko 2). Useimmissa perheissä oli kaksi vanhempaa; yhden vanhemman perheitä oli vain muutama (15 %). Lisäksi Ruotsiin lähti perheitä, joiden kaikki lapset olivat yli 15-vuotiaita. Vain 20 lähtijää 278:sta oli yksinäisiä aikuisia, joko naimattomia tai leskiä. Mahdollisesti osalla oli jo sukulaisia Ruotsissa. Kaksi

45. Nevalainen 1989, 318–321; Nevalainen 1999, 74–75, 86, 89–91.

46. Samaan aikaan kansalaisuuden sai lähes 5 000 venäläistä ja 1 651 inkeriläistä; yhteensä Suomen kansalaisuuden sai v. 1918–43 yli 14 000 ulkomaalaista. Nevalainen 1999, 90.

47. Ulkomaalainen nainen sai automaattisesti kansalaisuuden avioituessaan Suomen kansalaisen kanssa. Leitzinger 2008a, 316–317; Nevalainen 1999, 88–92.

48. Mertanen 2000, 7–8.

49. Asetus Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liiton, Yhdistyneen Kuningaskunnan, Australian, Etelä-Afrikan Unionin, Intian, Kanadan, Tšekkoslovakian, Ukrainan Sosialistisen Neuvostotasavallan, Uuden Seelannin sekä Valko-Venäjän Sosialistisen Neuvostotasavallan välisen rauhansopimuksen voimaansaatamisesta. <http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1947/19470020> (7.12.2020).

50. Leitzinger 2008a, 262; Mertanen 2000, 10.

51. Leitzinger 2008a, 327.

52. Mertanen 2000, 38. Nevalaisen mukaan Ruotsiin livahti tehostetusta valvonnasta huolimatta ainakin 800 henkilöä ja Haaparannan leirillä oli jo maaliskuun alussa 1948 yli 600 Suomesta paennutta. Suurin osa oli inkeriläisiä, mutta luvussa oli myös virolaisia ja itäkarjalaisia. Nevalainen 1989, 315–316.

53. Henkikirjoista laatimani luettelo sisältää 280 nimeä, mutta yksi Ruotsiin lähteneeksi merkityistä kuoli Suomessa ja yksi ei ollut lähtenyt perheensä mukana.

54. Aikuisiksi on tässä määritelty 15 vuotta täyttänyt, koska useimmat heistä olivat työssäkäyviä; henkikirjaan oli merkitty esim. työläinen. Alle 15-vuotiaiden kohdalla lukee useimmiten koululainen.

Taulukko 2. Kemistä v. 1948 Ruotsiin lähteneet itäkarjalaiset perhesuhteiden mukaan.

Pariskunta, alle 15-v. lapsia	Pariskunta, vain yli 15-v. lapsia	Yksi vanhempi, alle 15-v. lapsia	Pariskunta, ei lapsia	Yksinäinen aikuinen (naimaton, leski)	Lapsia ilman aikuisia
29	6	6	9	20	2

Lähde: Kemin kihlakunnan henkikirja, 1949. Kemin kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

lasta, vuosina 1936 ja 1938 syntyneet veljekset on merkitty yksin Ruotsiin menneiksi; ilmeisesti he olivat jääneet sinne sotalapsina.

Ruotsiin paenneista 278 itäkarjalaisesta oli vailla Suomen kansalaisuutta vain 52 eli vajaa viidennes (19 %); miehiä ja naisia oli joukossa saman verran. Pääosa oli monilapsisten perheiden vanhempia, joko niin että molemmat vanhemmat tai ainakin toinen oli vailla kansalaisuutta. Esimerkiksi Venäjällä 1900-luvun alussa syntynyt leskiäiti siirtyi seitsemän lapsensa kanssa Ruotsiin; vanhin lapsista oli 20-vuotias, nuorin viisivuotias. Joissakin perheissä oli myös Itä-Karjalassa syntyneitä lapsia. Mikäli Suomen kansalaisuuden puuttuminen lisäsi pelkoa Neuvostoliittoon palautuksesta, päätös lähdöstä saatettiin tehdä siksi, että yksikin perheenjäsen oli vailla kansalaisuutta. Niinpä perhekunnittain muuttaneiden joukossa oli usein enemmän Suomen kansalaisia kuin ei-kansalaisia. Ruotsin siirtyneistä 50 perheestä puolet (25) oli kuitenkin yhden tai kahden vanhemman perheitä tai lapsettomia pariskuntia, joiden kaikki lähtijät olivat Suomen kansalaisia.

Samanaikaisten Haukiputaan kunnan Martinniemen ja Pateniemen kylien henkikirjojen mukaan Ruotsiin lähti 33 itäkarjalaista, joista vain kahdella ei ollut Suomen kansalaisuutta. Joukossa oli useita monilapsisia perheitä. Ruotsiin lähtijöiden osuus on kuitenkin vain noin 10 % Haukiputaan itäkarjalaisten kokonaismäärästä. Vuosien 1945–1947 henkikirjojen mukaan jotkut muuttivat jo tuolloin Kemiin ja mahdollisesti osa pakeni sieltä Ruotsiin.⁵⁵

Kemiin jääneiden aikuisten itäkarjalaisten joukossa Suomen kansalaisuutta vailla olevien

Taulukko 3. Kemiin jääneet aikuiset (yli 15-vuotiaat) itäkarjalaiset kansalaisuuden mukaan.

Suomen kansalaisia	Ulkomaan "alamaisia"	Yhteensä
168 (84 %)	31 (16 %)	199

Lähde: Kemin kihlakunnan henkikirja, 1949. Kemin kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

osuus oli lähes yhtä suuri (16 %; Taulukko 3) kuin Ruotsiin siirtyneiden joukossa (19 %). Suomen kansalaisuuden puuttuminen ei siis yksin selitä pelkoa Neuvostoliittoon palautuksesta ja lähtöä Suomesta.⁵⁶

Kemiin jääneitä aikuisikäisiä itäkarjalaisia oli vuoden 1949 henkikirjassa 199, joten Ruotsiin lähteneiden 278 itäkarjalaisen tai itäkarjalaistaustaisen lukumäärä tarkoittaa käytännössä sitä, että kolmasosa tai enimmillään jopa puolet Kemin itäkarjalaisista lähti Ruotsiin viimeistään vuonna 1948. Tämän vahvistivat myös Kemissä syksyllä 2014 haastattelemani itäkarjalaiset, jotka olivat koululaisia vuonna 1948. Heidän mukaansa puolet koululuokasta saattoi aamulla olla tyhjillään – niin monta perhettä oli edellisiltana salaa lähtenyt Ruotsia kohti.⁵⁷

Pelko ja köyhyys ajoivat pakolaiseksi

Pekka Nevalainen esittää itäkarjalaisten Ruotsiin lähdön syyksi pelon Neuvostoliittoon palauttamisesta.⁵⁸ Poliittisesti levottomien olojen aiheuttama pelko nousi esiin myös haastatteluissa.

55. Haukiputaan henkikirjat 1945–1947 ja 1949. Oulun kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Kansallisarkisto.

56. Myöskään ns. syyskuun suomalaiset, välirauhansopimuksen allekirjoituspäivänä 19.9.1944 Suomen kansalaisuuden saaneet 112 maassa asunutta saksalaista, eivät luottaneet kansalaisuuden turvaavan asemaansa Neuvostoliiton vaatimuksilta. Suomen hallitus taipuikin heidän internointiinsa, jolta välttyivät vain Ruotsiin paenneet tai muuten piiloutuneet. Uola 2013, 206–207.

57. Haastattelu Karjalan Sivistyseuran Kemin alaoston muistelupiirissä, Kemi 16.9.2014. Haastattelija Seija Jalagin. Ks. myös Pirjo Aho, *Entinen Rytikari. Kirjavaa sakkia ja tolkun työläisiä*. Atrain & Nord 2018, 95.

58. Nevalainen 1999, 291.

Eräässä perheessä kumpikaan vanhemmista ei ollut Suomen kansalainen ja isä oli todennut, ettei lähde Siperiaan. Perheen Itä-Karjalassa syntynyt vanhin poika oli taistellut jatkosodassa Suomen armeijassa ja sen vuoksi pelättiin hänen palautustaan Neuvostoliittoon. Koko perhe lähti Kemistä salaa Ruotsiin helmikuussa 1948.⁵⁹ Toinen haastateltava puolestaan muisteli, että Suomessa oli ollut niin rauhatonta ja kaikenlaisia huhuja kiersi.⁶⁰ Nevalaisen mukaan taajaan asutuilla teollisuuspaikkakunnilla ”huhumylly ravisteli väen mielenrauhaa” ja sai varsinkin inkeriläisiä lähtemään Ruotsiin suurin joukoin.⁶¹ Ruotsissa tehdyissä haastatteluissa on myös kuvattu ”joukkohysteriaa”, ”paniikkia ja kauhua” sekä sitä ”kun inkeriläisiä lähetettiin [Venäjälle], uskottiin että karjalaisiakin lähetetään.” Jollakin perheellä oli koko ajan moottorivene valmiina matkaan Pohjanlahden yli, jos hätä tulisi. Joidenkin nuorten sanottiin lähteneen seikkailunhalustakin.⁶²

Valpon katsauksessa oli todettu jo maaliskuussa 1945 sotavuosien aikana Suomeen tulleista:

Neuvostoliiton kansalaisten, virolaisten, inkeriläisten ja vienankarjalaisten ja eräissä taupauksissa yli 20 vuotta sitten maahan saapuneitten Karjalan pakolaisten keskuudessa näyttää viime aikoina lisääntyneen pelko siitä, että heidät, kun eivät syksyllä yleisen palauttamisen yhteydessä ilmoittautuneet vapaaehtoisesti halukkaiksi palaamaan Venäjälle, ennen pitkää kenties pakotetaan lähtemään sinne. Tästä syystä on heidän havaittu viime aikoina pyrkivän Pohjois-Suomeen varsinkin työhaun varjolla päästäkseen tilaisuuden tullen rajan yli Ruotsin puolelle.⁶³

Huhtikuussa 1945 kommunistijohtoon siirtyneen ”punaisen Valpon” näkökulmasta Suomessa

pitkään asuneet itäkarjalaiset olivat samaa Neuvostoliittoon palautettavien joukkoa kuin sodan aikana sieltä tulleetkin. Ulkomaalaisvalvonta kuului jo vanhastaan Valpon tehtäviin, ja se pyrki sodan jälkeen löytämään ja toimittamaan matkaan erityisesti Neuvostoliittoon palautettavia.⁶⁴ Vuonna 1947 Valpon päällikkö katsoi, että entisiä Venäjän alamaisia valvottaisiin parhaiten rekisteröimällä ja ”kenttätyöllä” eli Valpon paikallisosastojen etsivien, avustajien ja paikallisen poliisin voimin.⁶⁵ Tätä oli varsin helppo toteuttaa teollisuuspaikkakunnilla, joissa pakolaisia asui runsaasti ja joilla suhteet suomalaisen työväkeen olivat jo valmiiksi kireät. Poliittisesti tai muuten aktiiviset itäkarjalaiset saattoivat joutua Valpon tarkkailuun. Valpon haltuun päätyneen Kemin Veitsiluodon Karjala-kerhon pöytäkirjoissa ja muissa asiakirjoissa kaikki henkilönnimet on poimittu punakynällä esiin. Laitakarin Karjala-kerhon asiakirjat puolestaan poltettiin pelossa, että ne joutuisivat Valpon haltuun. Karjala-kerhot järjestivät Kemissä pääosin itäkarjalaisten vapaaajantoimintaa, kuten urheilukilpailuja, iltamia ja käsityökerhoja sekä neuvoivat pakolaisia oleskelulupien ja kansalaisuuden hakemisessa.⁶⁶

Veikko Jyrinoja on muistelmissaan kuvannut isänsä Vilho Jyrinojan (1901–1956) tilannetta. Vuonna 1946 sekä isä että poika pääsivät töihin Nokian kumitehtaalle Saviolla. Syksyyn 1947 mennessä Valpo oli kuulustellut Vilho Jyrinojaa useaan otteeseen ja lopulta tämä menetti työnsä, paikallisten kommunistien vuoksi, toteaa Veikko Jyrinoja. Vilho Jyrinoja oli Valpon tarkkailussa siksi, että oli ollut aktiivinen suojeluskuntalainen, kannattanut yhteistyötä Saksan kanssa ja kuulunut myös Isänmaalliseen kansanliikkeeseen (IKL). Syksyn ja talven isä kulki sekalaisissa töissä, mutta kun pojallakin alkoi olla vaikeuksia saada kunnon työtä, perhe teki päätöksen Ruot-

59. Nainen (s. 1929), puhelinhaastattelu 31.1.2016 ja haastattelu Ruotsissa 30.8.2016. Mies (s. 1932), haastattelu Ruotsissa 30.8.2016.

60. Nainen (s. 1931), puhelinhaastattelu 31.1.2016 ja haastattelu Ruotsissa 4.10.2016.

61. Nevalainen 1989, 321.

62. Hyry 2011, 105.

63. Valtiollisen poliisin katsaus ajalta 16.–31.3.1945, Valtiollinen poliisi, Helsinki 10.4.1945 (salainen). Saapuneet salaiset asiakirjat (1945–1948), Ec:4, Lapin lääninhallituksen yleisen osaston arkisto, LLhA, KA, Oulu.

64. Leitzinger 2008b, 326; Nevalainen 1989, 318. Valtiollinen poliisi lakkautettiin vuoden 1948 lopussa ja sen koko henkilöstö irtisanottiin. 1.1.1949 aloitti Suojelupoliisi uuden henkilöstön voimin. Uola 2013, 348.

65. Jo talvisodan alettua oli ruvettu pitämään kortistoa kaikkien, niin suomalaisten kuin ulkomaalaistenkin liikkumisesta, kun aiemmin oli kortistoitua tietoja vain joidenkin ulkomaalaisryhmien matkoista. Leitzinger 2008a, 335–337, 339.

66. Veitsiluodon Karjala-kerhon pöytäkirjat 1926–1945. Asiamapit 3214, Valpo II, KA. Laitakarin Karjala-kerhosta, ks. *Laitakari. Sahan ja leivän saari*. Laitakarin perinneryhmä 2016, 208.

siin lähdöstä ja onnistui pakenemaan sinne Torionjoen reittiä.⁶⁷

Samankaltaisia kokemuksia oli Vuokkiniemeltä jatkosodan loppuvaiheessa Suomeen tulleessa Sillanpään perheessä, joka ehti hankkia maalaistalon Ylistarosta – maanosto onnistui, koska perheen äiti oli suomalainen. Kun Valpo joulun alla 1947 kuulusteli yhtä veljeksistä ja uhkaili Venäjälle viemisellä, perhe päätti paeta Ruotsiin. Matka tapahtui lopulta maaliskuussa 1948 hiihtäen meren jäätä Kemistä kohti Haaparantaa.⁶⁸

Kuten Ruotsiin paenneiden taustat osoittavat, Suomen kansalaisuus ei poistanut pelkoa Neuvostoliittoon viemisestä. YYA-sopimusneuvottelut heikensivät selvästi heimopakolaisten luottamusta Suomen viranomaisten toimintaan; inkeriläisten luovutuksetkin olivat tuoreessa muistissa. Pelko korostuu perheiden ylisukupolisessa muistelukerronnassa myös siksi, että turvapaikanhakuun oli esitettävä pätevä syy, käytännössä poliittinen vaino tai sen uhka. Poliisi-kuulusteluissa Ruotsissa tulijoilta kysyttiin muun muassa poliittista suuntautumista (”politisk inställning”), mihin he yleensä vastasivat varovaisesti ”neutral” tai ”icke intresserad av politik i ytterlighetsriktning” ja jotkut lisäsivät vielä ”dock motståndare till kommunismen”.⁶⁹ Myös perheen nuorten ja lasten oli tunnistettava pelko Neuvostoliittoon palautuksesta syynä Suomesta lähtöön, koska kontrolli Ruotsissa ei päättynyt ensimmäiseen kuulusteluun, vaan oleskelu- ja työluvut olivat pitkään määräaikaista.

Poliittisten motiivien lisäksi onkin tarpeen analysoida sellaisia lähdön syitä, jotka liittyvät heimopakolaisten taloudellisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin sodanjälkeisessä Suomessa. Ruotsiin siirtyneiltä tuli sodan jälkeen tietoja työmahdollisuuksista ja leveämmästä leivästä.⁷⁰ Suomessa jälleenrakennus työllisti aluksi hyvin, mutta vuonna 1948 alkoi laskukausi, joka tuntui erityisesti vientiherkässä saha- ja puunjalostusteollisuudessa.⁷¹ Suhdanteet konkretisoituivat myös Veitsiluodossa työntekijöiden vauhdikkaana vaihtuvuutena: Vuosina 1947 ja 1948 yhtiön palkkalistoille kirjattiin 8 000 uutta työntekijää ja lähes saman verran lähti palveluksesta.⁷² Tietyillä ja metsätöissäkin oli paremmat ansiot kuin puunjalostusteollisuudessa, vaikka työtä sinänsä riitti.⁷³

Myös työläisten asuntotilanne oli heikko. Veitsiluoto Oy:n talot oli rakennettu pääasiassa ennen sotia. Veitsiluodon sahasaarella oli vanha rakennuskanta, ja asunnoista oli jatkuva pula, vaikka yhtiö remontoi Veitsiluodon taloja ja rakennutti sodan päätyttyä läheiseen Ryतिकariin uusia puukerrostaloja – siellä oli vanhastaan ahtaita ja vetoisia parakkimaisia taloja, joissa asui useita perheitä.⁷⁴ Vielä 1940-luvun lopulla 55 % työntekijöistä asui yhtiön asunnoissa Veitsiluodon saarella.⁷⁵ Haukiputaan Martinniemiessä ja Pateniemiessä oli vastaava tilanne, sillä pääosa yhtiön rakennuttamista asuintaloista oli tehty 1920-luvulla.⁷⁶ Pateniemiessä asuntopula vaikeutti sodan jälkeen ammattitaitoisen työväen rekrytointia.⁷⁷

67. Veikko Jyrinojan muistelmäkäsikirjoitus (1993–1994). Karjalan Sivistysseura, Helsinki. Muistelmat käsittelevät vuosia 1941–1993.

68. Elmer Sillanpää, Sillanpään perheen kolme pakomatkaa. Pitkä tie Vian Vuokkiniemestä Suomen kautta Ruotsin Boråsiin. *Karjalan Heimo* 7–8/2011.

69. Kuulusteluasiakirjat sisälsivät henkilötietojen lisäksi turvapaikanhakijan kertomuksen perhetaustasta ja henkilöhistoriasta, uskontokunnan sekä hakijan vakuutuksen, ettei häntä ole tuomittu rikoksesta, koska rikostuomio oli välittömän käännättämisen ja myöhemmin karkottamisen peruste. Centralregister över utläningar, huvudserie (1942–69), SUKA, RA.

70. Pekka Nevalainen, *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*. Otava 1989, 315.

71. Korkiasaari 2000, 137.

72. Taisto Saari, *Yhtiön kanssa naimisissa. Paperiliiton Veitsiluodon Ammattiosasto 41 1937–1987*. Paperiliiton Veitsiluodon Ammattiosasto 41 ry 2000, 121.

73. Saari 2000, 114.

74. Myös puhtaan juomaveden puute oli pitkään jokapäiväinen riesa. Aho 2018, 97–100.

75. Ossi Hedman, *Kemin kaupungin historia. 2. osa*. Kemi 1976, 533–540; Saari 2000, 123.

76. Terho A. Kõnõnen, *Martinniemen saha 75 vuotta. Martinniemen saha 1905–1980*. [Martinniemen saha] 1981, 124.

77. Pasi Laukka, Pateniemen laivaveistämö ja saha 1857–1990. Teoksessa *Laivoista lankkuihin. Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006, 90, 106; Tuomo Metsäranta, Leipää, asuntoja ja vapaa-ajan toimintaa. Sosiaali toimi sahayhdyskunnassa. Teoksessa *Laivoista lankkuihin. Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006, 202. Pasi Laukka, Esko Hankkila, Tuomo Metsäranta, *Laivoista lankkuihin. Pateniemen historia I*. Pateniemi-Seura 2006.

Miksi Ruotsiin?

Itäkarjalaiset muuttivat Ruotsiin ensinnäkin siksi, että se oli lähellä.⁷⁸ Pohjois-Suomessa pitkä maaraja merkitsi useita ylitysmahdollisuuksia. Työläisperheiden rahat riittivät juuri ja juuri naapurimaahan muuttoon. Monessa perheessä oli sotilasten ja Lapin sodan evakkoajan (1944–1945) ansiosta jo kokemuksia Ruotsista ja ruotsalaisista.⁷⁹ Naapurimaan työvoiman tarve oli tiedossa samoin kuin se, ettei siellä kärsitty sodanjälkeisestä puutteesta. Suomen viranomaiset puolestaan yrittivät valvoa Ruotsiin lähtemistä, koska työvoimaa tarvittiin jälleenrakennukseen. Vuodesta 1946 alkaen matkustuslupa- ulkomaille tarvittiin Valpon pääosaston lausunto. ”Punaisen Valpon” vaatimus merkitsi käytännössä puuttumista Suomen kansalaisten keskeiseen vapautteen eli matkustus-oikeuteen.⁸⁰

Luvaton rajanylitys edellytti raja- ja tulliviranomaisilta piiloutumista sekä raskasta ja vaarallistakin taivalta. Helpompaa oli niillä lähtijöillä, jotka asuivat rajan tuntumassa. Edellä kuvatussa Jyrinojan perheessä naiset ja lapset matkustivat sukuloimaan Pelloon ja siirtyivät sieltä Ruotsiin. Vasta kun tieto heidän turvaan pääsystään saavutti miehet, nämä siirtyivät Ruotsiin pohjoisen eri reittejä.⁸¹ Ruotsin puolella tulijat ilmoittautuivat välittömästi poliisille ja anoivat poliittista turvapaikkaa. Pohjoisessa heidät ohjattiin Haaparannalla tai etelämpänä sijaitsevaan internointileiriin⁸² ja turvapaikkapäätöksen sekä oleskelu- ja työluvan saamisen jälkeen työpaikkoihin. Yleensä tähän kului noin kuukausi.⁸³

Ruotsin maahanmuuttopolitiikkaa sääteli vuoden 1937 ulkomaalaislaki, jonka mukaan jokainen

poliittiseksi pakolaiseksi itsensä kokeva saattoi saada turvapaikkaoikeutensa tutkittavaksi (vuoden 1945 tarkistuksessa määräaikaiseksi tarkoitettu laki säilyi käytännössä muuttumattomana). Sodan päättyessä Ruotsissa oli 195 000 ulkomaan kansalaista, joista suurin osa oli tanskalaisia, norjalaisia ja virolaisia sekä suomalaisia evakkoja. Punainen Risti avusti lisäksi 30 000 keskitysleiriltä selviytynyttä juutalaista Ruotsiin.⁸⁴

Ruotsi oli maailmansodan jälkeen yhä Neuvostoliitto-vastaisempi. Maa otti vastaan neuvostopakolaisia, eikä hevillä palauttanut jo maassa olevia baltteja tai muita Neuvostoliiton kansalaisia. Suhtautumista neuvostopakolaisiin vuosina 1945–1954 tutkineen Cecilia Notini Burchin mukaan tulijan kansallisuus ratkaisi sen, kuka sai Ruotsista turvapaikan. Maahanmuuttoviranomaiset suhtautuivat nihkeimmin venäläisiin ja myönteisimmin baltteihin, jotka katsottiin poliittisiksi pakolaisiksi aiemmin itsenäisen kotimaansa miehityksen vuoksi.⁸⁵

Työvoimapulasta kärsivään Ruotsiin tuli myös yhä enemmän työperäisiä siirtolaisia. Jo kesällä ja syksyllä 1945 työntekijöitä pyrittiin saamaan muista Pohjoismaista, mikä kertoo etnisestä valikoinnista. Viisumivapaus Pohjoismaiden välillä alkoi vuonna 1949, passivapaus toteutui vasta vuonna 1954, jolloin syntyivät lopullisesti yhteispohjoismaiset työmarkkinat.⁸⁶ Vuoden 1954 ulkomaalaislaki takasi maahanmuuttajille käytännössä samat oikeudet kuin ruotsalaisille.⁸⁷

Ruotsi vastaanotti sodan jälkeen kymmeniä tuhansia maahanmuuttajia, mutta olosuhteet olivat usein karut. Tulijoita ohjattiin määrättyille alueille ja tietyille ammattialoille. Tutkijat ovat

78. Samalla tavalla itäkarjalaiset olivat 1920-luvun alussa tulleet naapurimaahan Suomeen. Pako Karjalan kansannousun 1921–1922 jaloista oli tapahtunut nopeasti eikä mukaan saatu paljonkaan tavaraa. Rajat ylittävälle pakolaisuudelle on ylipäänsä tyypillistä nopea siirtyminen naapurimaahan.

79. Centralregister över utlänningar: Finländska medborgare 1942–1954, SUKA, RA. Myös haastatteluissa kävi ilmi, että monesta karjalaisperheestä oli lähetetty lapsia Ruotsiin. Varsinkin varttuneemmat heistä osasivat ruotsia ja toimivat tulkkina muille perheenjäsenille.

80. Sisäministeri Yrjö Leinon määräys suomalaisten matkustus-oikeuden rajoittamisesta oli yksi rajuimpia keinoja puuttua suomalaisten henkilökohtaiseen vapauteen. Uola 2013, 195–196.

81. Veikko Jyrinojan muistelmäkäsikirjoitus (1993–1994). Karjalan Sivistysseura, Helsinki.

82. Ruotsissa oli ollut leirejä koko sota-ajan, koska neutraaliin maahan pyrki pakolaisia. Haaparannan leiri oli ollut 1944–1945 Lapin sodan suomalaispakolaisten käytössä. Uola 2013, 197–198.

83. Centralregister över utlänningar: Finländska medborgare (1942–1954), SUKA, RA.

84. Mikael Byström & Pär Frohnert, Acknowledgment and general background. Teoksessa Mikael Byström & Pär Frohnert (toim.) *Reaching a State of Hope. Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000*. Nordic Academic Press 2013a, 18.

85. Notini Burch 2014, 96.

86. Jouni Korkiasaari, Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa Jouni Korkiasaari & Kari Tarkiainen, *Suomalaiset Ruotsissa*. Siirtolaisuusinstituutti 2000, 149.

87. Byström & Frohnert 2013a, 18–20.

lisäksi osoittaneet sekä aikalaisten että aiemman tutkimuksen sukupuolisokeuden. Julkisuudessa käydyissä keskusteluissa maahanmuuttajan normina oli mies, joka tuli Ruotsiin työskennelläkseen metalli- tai muussa teollisuudessa. 1950-luvun puoliväliin mennessä 55 % maahanmuuttajista oli kuitenkin naisia.⁸⁸ He päätyivät työskentelemään tyypillisillä naisten matalapalkka-aloilla: palvelusväkenä ja tekstiiliteollisuudessa.

Itäkarjalaiset ja heidän perheenjäsenensä olivat pieni ryhmä yli 80 000:n muista Pohjoismaista saapuneen maahanmuuttajan joukossa, josta kolmasosa palasi takaisin lähtömaahansa.⁸⁹ Vuosina 1945–1949 Ruotsissa merkittiin rekistereihin 28 000 Suomesta muuttanutta, joista joka kolmas oli tosin saapunut jo sodan aikana. Vuonna 1948 muuttajia oli noin 8 000.⁹⁰ Ruotsin työvoimasta Suomen kansalaisia oli vuonna 1947 alle 6 000, kun se viisumipakon poistumisen jälkeen

■ Kuva 2. Boråsin tekstiilitehtaissa työskenteli runsaasti pakolaisia ja muita maahanmuuttajia. Kaupungin itäkarjalaiset vaalivat perinteitään pelaamalla vapaa-ajalla karjalaista kyykkää. Kesäkuussa 1960 V. Judin kuvasi Göteborgin ja Boråsin karjalaisten sekä Helsingistä saapuneen Karjalan Sivistysseuran joukkueet. Kuva: Karjalan Sivistysseura ry, Sampo-tietokanta, karjalansivistysseura.fi.

(1949) kipusi lähes 34 000:een vuonna 1952.⁹¹ Jouni Korkiasaaren mukaan 1940- ja 1950-luvulla Suomesta Ruotsiin muutto oli ”pioneerien aikaa”, jossa muuttajien joukossa oli ”poliittisista syistä lähteneitä”, mutta ”pääosa tuli kuitenkin Ruotsiin etsimään parempia elinoloja Suomen ankeiden sodanjälkeisten olojen ajamana.” Tulijat olivat liikkeellä yksittäin tai perheittäin, mutta joukkomuutosta ei ollut kyse, toisin kuin seuraavina vuosikymmeninä.⁹²

88. Byström & Frohnert, Introduction III. Teoksessa Mikael Byström & Pär Frohnert (toim.) *Reaching a State of Hope. Refugees, Immigrants and the Swedish Welfare State, 1930–2000*. Nordic Academic Press 2013b, 169.

89. Byström & Frohnert 2013b, 168.

90. Tilastoitu muuttoliike ei pidä aivan paikkaansa, koska osa ihmisistä muutti edestakaisin. Korkiasaari 2000, 155–156. Toisaalta taas salaa muuttaneet itäkarjalaiset puuttuvat tilastoista Suomessa, mutta on jossain vaiheessa rekisteröity Ruotsissa.

91. Korkiasaari 2000, 174. Vuodesta 1950 lähtien suomalaiset ovat olleet suurin pohjoismaalaisten ryhmä Ruotsissa; vielä vuonna 1948 suurin osa oli tullut Tanskasta. Gunnar Olsson, *The Common Nordic Labor Market. A Short Survey*. The Swedish Institute 1968, 14.

92. Korkiasaari 2000, 488.

Itäkarjalaisten toinen pakolaisuus

Kun itäkarjalaiset tekivät päätöksiä lähtemisestä ja jäämisestä, keräsivät säästönsä ja myivät tavaraansa rahoittaakseen matkan Suomesta Ruotsiin, syyt vaihtelivat tai punoutuivat yhteen. Sodanjälkeisessä Suomessa poliittiset ja taloudelliset olosuhteet saattoivat työntää pakolaisia liikkeelle yhtä lailla kuin ”vaaran vuosina” kehkeytynyt pelko. Pekka Nevalainen on todennut Suomeen jääneiden inkeriläisten vaikeudet integroitua.⁹³ Inkeriläiset ja itäkarjalaiset olivat ulkomaalaisia, joiden elämää kansalaisuuden puuttuminen ja syrjintä hankaloittivat.

Valtiollisen poliisin toiminta itäkarjalaisten, inkeriläisten, virolaisten ja heimosoturien suhteen kertoo siitä, miten poliittisesti epäilyttävinä ulkomaalaisia ja ulkomaalaistaustaisia saatettiin pitää – ja miten epäluuloisuus ja suoranainen ahdistelu riippuivat viranomaisten omasta poliittisesta orientaatiosta. Vielä 1930-luvun oikeistonationalistisina vuosina EK-Valpo kirjasi monet itäkarjalaismiehet rekisteriinsä entisinä metsäsisseinä, joiden taistelu bolševikkeja vastaan oli ansio.⁹⁴ Ja vaikka varsinkin monilapsisten karjalaisperheiden toimeentulo oli tiukan verokohtelun (ei lapsivähennyksiä) vuoksi niukkaa ja osa joutui turvautumaan kunnan köyhäinapuun, viranomaiset suhtautuivat heihin vielä 1930-luvulla heimoveljinä.⁹⁵

Mikko Uola on päätellyt, että taloudellisista syistä lähtemistä ei liene juurikaan tapahtunut, vaikka ”taloudelliset olot Suomessa olivat ankeat.”⁹⁶ Itäkarjalaisten kohdalla taloudellisia syitä ei ole kuitenkaan syytä väheksyä. Ruotsiin veti toivo paremmasta elämästä ja toimeentulosta ja rauhallisemmista oloista. Elämä palkkatyöläisenä Suomessa oli merkinnyt epävarmaa ja vaatimatonta toimeentuloa ja ryssittely merkitsi kasautuvaa syrjinnän kokemusta, mistä muistitiedossa on runsaasti kuvauksia. Esimerkiksi eräs

haastateltava kertoi, miten suomalaislapset haukkuivat häntä Rytikarissa ”ryssänkakaraksi”. ”Sitä haukkumista ei Ruotsissa kuullut”, mutta hän kertoi aina tunteneensa itsensä jotenkin vähempiarvoiseksi.⁹⁷

Huhut ja pelko Neuvostoliittoon palauttamisesta tarjosivat perusteet turvapaikan hakuun. Itäkarjalaisten siirtyminen salaa Ruotsiin oli siten moninaisten syiden tuottama pakkomuutto: poliittiseen pakolaisuuteen yhdistyi tarve etsiä kaikin tavoin parempaa elämää. Suomen kansalaisuuden saaneiden itäkarjalaistenkin lähdössä saattoi painaa pelko vapauden ja hengen puolesta – ja kuten muun muassa asekatkennästä syytettyjä tutkinut Uola on todennut ”toiminta uusien vallankäyttäjien tahdon vastaisesti tai pelkkä ideologinen ’toisinajattelu’ saattoi johtaa vapauden menetykseen tai muihin konkreettisiin seuraamuksiin.”⁹⁸ Kun henkilö ei voinut saada ulkomaanpassia tai matkustuslupaa, hänen oli pakko lähteä salaa. Jo maasta laittomasti lähteminen teki ihmisestä pakolaisen.

Itäkarjalaiset lähtivät Ruotsiin myös siksi, että se oli heille mahdollista. Ruotsiin töihin pyrkivät Suomen kansalaiset käännettiin yleensä takaisin, mutta Suomen kansalaisuuden saaneet itäkarjalaiset, samoin kuin inkeriläiset, baltit ja muut Neuvostoliiton kansalaiset, saattoivat hakea poliittista turvapaikkaa. Jos onnistui pääsemään rajan yli Ruotsiin, loppu oli usein itsestä kiinni. Ahkera, itsensä ja perheensä elättävä maahanmuuttaja, joka ei tehnyt rikoksia, elänyt siveetömmästä tai sairastunut niin vakavasti, että joutui mielisairaalaan ja valtion hoidettavaksi, sai jäädä.⁹⁹ Kaikki oli aloitettava tyhjin käsin alusta, eikä Ruotsin valtio esiintynyt hyväntekijänä.¹⁰⁰

Ruotsiin siirtymistä voidaan kutsua *itäkarjalaisten toiseksi pakolaisuudeksi*. He olivat tulleet Suomeen pakolaisina joko 1920-luvulla tai jatkosodan loppuvaiheessa tai syntyneet Suomessa

93. Nevalainen 1989, 318–321.

94. Ks. EK-Valpon henkilökortit itäkarjalaisista. KA.

95. Nevalainen 1999, 87–88.

96. Uola 2013, 194.

97. Mies (s. 1933). Haastattelu puhelimessa 3.9.2020.

98. Uola 2013, 193.

99. Ruotsin v. 1945 ulkomaalaislain mukaan saatettiin käännettää tai palauttaa esim. rodullisin perustein romanit, prostituoidut, parittajat ym. seksuaalisesti ”moraalittomat”, ammatipelurit, laittomat viinanvalmistajat, köyhäinavun varassa olevat, kiertolaiset ja kiertävät viihdyttäjät. Lisäksi valtion turvallisuudelle vaaralliset ilman erityistä tarkennusta tai määrittelyä kuuluivat myös tällä perusteella karkotettaviin. Notini Burch 2014, 110.

100. Mikael Byström, *Utmaningen. Den svenska välfärdsstatens möte med flyktingar i andra världskrigets tid*. Nordic Academic Press 2012, 152.

pakolaisvanhemmille. Toisen maailmansodan jälkeen he hakivat turvapaikkaa Ruotsista poliittisina pakolaisina. Salaa tapahtuneet muutot Ruotsiin ovat häivyttäneet itäkarjalaisten kohtalot monista lähdeaineistoista. Henkikirjat, joita tähän tutkimukseen on käytetty lähteinä, antavat kuitenkin varsin luotettavan käsityksen lähtijöiden määrästä, taustoista ja perhesuhteista, joskin vain kyseisten paikkakuntien ja vuosien osalta. Lisäksi noin 300 henkilöä käsittävä kvantitatiivinen analyysi, Ruotsin maahanmuuttoviranomaisten kokoamat henkilöaktit sekä joidenkin Ruotsiin asettuneiden muistelukerronta valottavat *toisen pakolaisuuden* syitä monipuolisesti. Poliittinen painostus, huhut ja pelko näkyvät perheissä vakiintuneina kertomuksina, eikä niitä ole syytä epäillä. Perustellusti voi silti väittää, että myös Ruotsin vakaammat olot ja mahdollisuus kohentaa elinoloja vaikuttivat lähtöpäätöksiin.

Pakolaisuus ja siirtolaisuus maasta- ja maahanmuuton käsitteinä kietoutuvat tässä tutkittujen itäkarjalaisten historiassa tiiviisti yhteen. Niin historiallisia kuin tämän päivän pakkomuuttajiakin koskevat tutkimukset osoittavat, miten keskeisesti säädöksiin kirjatut ja sittemmin kansainvälisiin normeihin ja sopimuksiin sisältyvät kategoriat vaikuttavat sekä valtioiden maahanmuuttopolitiikkaan että maiden välisiin suhteisiin, kuten myös EU-maiden pitkittyneet neuvottelut – tai neuvottomuus – yhteisestä maahanmuuttopolitiikasta osoittaa. Tulkinnanvaraisiksi laaditut maahanmuuttoliittiset säädökset jättivät Ruotsin viranomaisille mahdollisuuksia päättää, kuka päästettiin rajan yli, kuka sai jäädä ja kuka karkotettiin¹⁰¹. Tällä perusteella Suomen kansalainenkin sai Ruotsista turvapaikan, Ruotsi puolestaan kaipaamaansa työvoimaa.

Yksilön näkökulmasta mahdollisuus anoa poliittista turvapaikkaa Ruotsista kertoo siitä, että hän oli tietoinen juridisesta statuksestaan ja osasi myös toimia viranomaisten kanssa omaksi edukseen. Siirtyminen salaa rajan yli ja turvapaikan hakeminen Ruotsista antoi mahdollisuuden päästä turvaan tai etsiä parempaa toimeentuloa ja tulevaisuutta, kuten siirtolaiset tyypillisesti tekevät – tai molempia. Kansainvälisiin sopimuksiin ja kansalliseen lainsäädäntöön kirjatut

määrittelyt ovatkin yksilön näkökulmasta häilyviä. Esimerkiksi YK:n kansainvälisen pakolais-sopimuksen määritelmä vuodelta 1951 yhtäältä suojaaa yksilöä ohjatessaan valtioiden toimintaa turvapaikanhakijoiden suhteen, ja toisaalta se (ja muut vastaavat määritelmät, kuten kiintiöpakolainen, kansainvälinen suojelu, tilapäinen suojelu jne.) kategorisoi yksilöitä tavalla, joka ei tunnista heidän erilaisia tilanteitaan. Esimerkiksi Heaven Crawleyn ja Dimitris Sklepariksen tutkimukseensa haastattelemista yli 200 henkilöstä, jotka olivat saapuneet vuonna 2015 Välimeren kautta Kreikkaan, monet kertoivat lähteneensä kotimaastaan jopa vuosia aikaisemmin ja oleskelleensa useammassa maassa ennen Eurooppaan saapumista. Heidän määrittelemisensä pakolaiseksi tai siirtolaiseksi on äärimmäisen vaikeaa. Crawley ja Skleparis huomauttavatkin, että pakolaisia ei pitäisi suosia siirtolaisten kustannuksella, vaan paneutua sen sijaan näiden kategorioiden määrittelyihin, koska ne eivät tunnista muutto- liikkeitä ohjaavia poliittisia, sosiaalisia ja taloudellisia tekijöitä eivätkä liikkeellä olevien ihmisten omia kokemuksia.¹⁰²

Myös Ruotsiin muuttaneet itäkarjalaispakolaiset voidaan nähdä *sekä* valtiollisen politiikan kohteina *että* aktiivisina toimijoina. Suomen ahdas kansainvälisepoliittinen liikkumatila ja se, miten hallitus ja viranomaiset sitä tulkitsivat, teki inkeriläisistä, virolaisista ja itäkarjalaisista potentiaalisen painostuksen ja valvonnan kohteita. Toisaalta mahdollisuus paeta Ruotsiin ja hakea sieltä turvapaikkaa osoittaa, millaista toimijuutta pakolaisella oli – ja on: Hän teki itse päätöksen lähtemisestä ja jäämisestä, punnitsi riskit ja kantoi niiden seuraukset.

Tämä artikkeli on kirjoitettu Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa 'Tunnustuksia: Pakolaisuuden hankalat tarinat ja muistamisen kulttuurit' (310855).

Seija Jalagin on Oulun yliopiston historian yliopistonlehtori ja Turun yliopiston dosentti.

Sähköposti: seija.jalagin@oulu.fi.

101. Ruotsin maahanmuuttopolitiikan soveltamisesta, ks. tarkemmin Byström 2012 ja Notini Burch 2014.

102. Heaven Crawley & Dimitris Skleparis, Refugees, migrants, neither, both. Categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's 'migration crisis'. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 1:44 (2018), 48–64.